

MELLÉKÉPÜLETEK MAKÓN A 18. SZÁZAD VÉGÉN

TÓTH FERENC

(Makó, József Attila Múzeum)

Az 1699-ben újjátelepült Makó a 18. században gyors fejlődésnek indult. Népesége a II. József kori népszámlálás idejére 9291-re, a lakóházak száma 1012-re nőtt. Az urbárium idejére a társadalmi rétegződés is előrehaladt: a telkes jobbágyok aránya 51, a házas zselléreké 35, a házatlan zselléreké 14%. A város határa teljes egészében úrbéres föld maradt. A városi communitas és a püspök-földesúr közötti évszázados per során a helység polgárai makacsul védték korábbi privilégiumaikat. Jogállapotukra mindvégig bizonyos önállóság és különállás jellemző.

Népi építészetünk történeti szemléletű kutatása terén Csongrád megyében országos érdeklődésre számot tartó műhelytanulmányok születtek. Barabás Jenő alapos levéltári kutatások alapján megrajzolta a 18. századi Hódmezővásárhely népi építészetét,¹ amelyet a végrendeletek mikrovilágának kutatásával Tárkány Szűcs Ernő fejlesztett tovább.² Szentí Tibor a melléképületek kutatásával végzett úttörő munkát,³ Bálint Sándor a szegedi nagytáj, Juhász Antal főleg a szegedi tanyakutatás terén törekszik a következetes történeti szemlélet érvényesítésére.

Az inventáriumoknak a népi építészet kutatásában betöltött szerepére már Vajkai Aurél is felhívta a figyelmet: „Minél több hagyatéki leltárral kell megismerkednünk, hogy végre tisztába jöjjünk: mennyi bútora, ingósága volt a korábbi falusi embereknek. Valószínű, hogy itt meglepetések érnek még és ismeretlen részletek kerülnek napvilágra.”⁴

Míg Vajkai Aurél a ház felszereltségét hangsúlyozza, addig Barabás Jenő idézett tanulmányában a népi építkezés vonatkozásában is felhasználja a hagyatéki leltárakat. Az inventáriumok minden szűkszavúságuk ellenére igen konkrét adatokat tartalmaznak a berendezési tárgyakon, a bútoron, a gazdasági eszközön, a viseleten, a kismesterségeken túlmenően a népi építkezés tekintetében is.

A 18. századi melléképületekre vonatkozóan bázisforrásunk az inventáriumok voltak és — az ezzel formailag rokon — 1781. évi tűzvész során keletkezett conscriptio. Ez utóbbi 50 kárvallott adatait tartalmazza, így egy időmetszetben a gazdaságok 5%-ról⁵ vannak a történeti statisztika módszerével összegezhető adataink.

¹ Barabás 1954

² Tárkány Szűcs 1961

³ Szentí 1983

⁴ Vajkai 1948. 27.

⁵ Tóth Ferenc 1983

A gabonátárolás épületei

A 18. században az önellátást is valamelyest meghaladó mértékben termelnek Makón búzát, árpát, zabot, kukoricát és kis mértékben kölest. 1798-ból származó adat szerint: „ha jó idő jár, gabonája elég van, különben a miatt van a leginkább szüksége.”⁶

Az 1781. évi tűzvész idején a telkes gazdáknak átlagosan 11,5 köből búzájuk, 9,4 köből árpájuk, 5,4 köből zabjuk, 1,5 köből kukoricájuk semmisült meg. (A tűzvész közvetlenül a nyomtatás után, de a kukoricatörés előtt történt.) A kár-lajstrom tanúsága szerint a házas zsellérek gabonakészlete a telkes gazdákénak harmadát, a házatlan zselléreké pedig kilencedét tette ki.

A tárolás módját és helyét illetően is pontos adatokat kapunk az 1781. évi tűzvész idejéből.

I. táblázat

A gabona tárolása 1781-ben (százalékban)

Tárolás	Telkes jobbágy %	Házass zsellér %
Nincs gabona	6	18
Kas	15	18
Hambár	15	—
Egyéb helyen	64	64
	100	100

A gazdaságok zömében nincs külön tárolóhely. Ez ugyan az összeírás pontatlanságából is eredhet, de sok helyen valóban csak a család önellátásához szükséges mennyiséget tárolták, és ez nem igényelt udvaron felállított gabonás kast vagy hambárt.

A tárolás legegyszerűbb módja volt, amikor a padláson gabonaféleségenként külön-külön garmadába öntötték a terményeket. A kamrában vesszőből font kasban vagy deszkából ácsolt szekrényben tartották. Ez a fajta gabonartató kas a ház tartozékának számított, ugyanis az épület eladásakor „a kas a házzal megy”.⁷ Lehettek közöttük méretbeli különbségek is, az egyikben a hagyatéki leltár felvételekor 10 köből búza volt.⁸ A gabonás szekrény méretben szintén különböző volt: „egy nagy szekrény életnek való 3 forint, egy kisebb életnek való (szekrény) 1 forint”.⁹

A kasnak nevezett, udvaron álló gabonátároló Makón és környékén napjainkig fönntmaradt.¹⁰ A városban mintegy tucatnyi lehet még belőlük. Archaikus formájuk és felépítésük ősi eredetre vall. Alól szántalpra épült, fölül koszorúgerenda tartja össze. Ezek furatába függőlegesen karókat, a sarkokon — esetleg középiütt — gerendákat csapoltak. Ezt a vázrendszert vesszővel befönték és három pár szarufából álló nyeregtetővel látták el. A szarufákat a tetőzet talpgerendáiba csapolva merevítették. Eredetileg gyékénnyel, zsindellyel vagy deszkával fedték, utóbb hódfarkú

⁶ Makói Városi Levéltár (továbbiakban MVL) Makó városát régi időkből érintő iratok 224

⁷ MVL Tanácsulési jegyzőkönyv 1806. 23.

⁸ Uo.

⁹ MVL Tanácsulési jegyzőkönyv 1808. 29.

¹⁰ Bátky é. n., Füzes 1964

cserép került rájuk. A kas végére fent kis bebúvó deszkaajtót helyeztek. A vesszőfonatot kívül és belül jó polyvás sárral tapasztották és meszelték. Ha csöves kukorica került bele, a két oldalát tapasztatlanul hagyták. A fölfelé szélesedő kas kifelé dülő falait közép irányban vaspánttal is összefogták.

A 18. századi inventáriumokban *kasnak*, *életes-*, *életős-* vagy *élés kasnak* nevezték. Aszerint, hogy mit tartottak benne, *búzás kas*, *kukoricás kas*, *lisztes kas* volt a neve. A kas anyagára, az építés technikájára való utalások: „kukoricás kas vesszőből fonyva, deszkával földve” (1781), „sövényből fonyva” (1781), „egy vesszőből fonyott, szélre gyékénnyel földött kas” (1781), Előfordul az állapotra való megjegyzés is: „roskatt búzás kas” (1806), „fedetlen kas” (= épülőben lévő, 1793).

Méretbeli különbségek is voltak közöttük: „nagyobb búzás kas”, „kisebb búzás kas” (1807), „melybe circiter 30 P. (= pozsonyi) mérő liszt vagyon”.

Egy házhoz 2—3 kas is tartozhatott, egyikben búzát, a másikban árpát, a harmadikban zabot vagy morzsolt kukoricát tartottak, esetleg avas gabonát. A kas nagysága illetve száma kifejezője lehet a társadalmi rangnak, a gazdaság nagyságának és az árutermelés mértékének.

Házatlan zselléreknek is lehetett gabonás kasuk. Az 1781. évi tűzvész Szilágyi János zsellér tulajdonát képező gabonás kast is elhamvasztotta.

A nagylaki 10 telekkel bíró Kővári Farkasnak két lisztes kas is volt birtokában. Makón a demokratikusabb birtokmegosztás következtében olyan nagy gazdaságok nem jöttek létre, hogy külön lisztes kasra is szükség lett volna.

A kas értéke az állapotától és nagyságától függött. Az 1781. évi tűzvészkor 1—4 forint a becsértéke, 1807-ben a kisebb búzás kas 8, a nagyobb búzás kas 12 forintot ért.

Kukoricás kasok. Apátfalva

A kasnak a parasztház telkén szigorúan kötött helye van. Míg az egykori Bács-Bodrog megyében a ház elé, az utcára tették, addig Makón — hogy mindig szem előtt legyen — a pitvar ajtóvalszemben, udvar keresztben (gerince merőleges a lakóház gerincével) állították fel. Szekérrel mellé lehetett állni és a pitvarra néző kis ajtaján öntötték be a gabonát. Sohasem helyezték magas lábra, alatta ólat nem képeztek ki, négy sarka alá tuskót vagy követ tettek. Ajtaját mindig zárták, mégis előfordult, hogy meglopták. Egy ilyen panaszos beadványt olvashatunk 1788-ból: „Nagy kárt vallottam a múlt héten, szerdára virradóra, mert Borbás János bátyám uram tanyáján volt egy kasba 30 véka kukoricám és ezt azon éjszaka ellopván nem hagytak többet 8 vékánál...”¹¹ A megdézsmálás legegyszerűbb módja, hogy megfűrték a kast és egyenesen zsákba, kaskába engedték a gabonát.

Bátyk szerint a kas — mivel szánkótalpra van szerelve — tűz esetén elvontatható.¹² Az 1781. évi makói tűzvész során nem sikerült megmenteni a kasokat.

Az inventáriumokban általában a melléképületeket is megnevezik, de ezeknek külön becsértékük nincs, értékük benne foglaltatik a ház árában. Mivel a kas értékét olykor külön is feltüntetik, így ezek nem tekinthetők a lakóház olyan tartozékának, mint az istálló vagy disznóól. Gyakran el is húzták.

A kas a kis gazdaságok sajátos gabonátárlója lett. Napjainkig is a kevés gabonát termelő hagyományok portáján található még belőlük, módosabb utcákban hírdomdójuk sem maradt. A szentermelést folytató gazda-házakban teljesen kiszorította a rangosabb és lényegesen nagyobb befogadóképességű hambár. Átmeneti megoldásnak mutatkozott a kasok számának növelése, mely — a hambárok általánossá válásával együtt — a napóleoni háborúk teremtette gabona konjunktúrával függnek össze.

1813-ban előfordult a kettős kas megnevezés is, amelynek mindkét végén lehetett ajtó, a tárolórészt pedig sövényfallal megoszthatták.

A hambár udvarhosszban áll, nem szánra, hanem talpgerendára épül, a hosszoldal közepén lévő ajtaja szintén a pitvarra néz. Míg a mai hambárok magas téglapilléreken nyugodnak, eredetileg ezek is alacsonyan, földközélen álltak. A talpgerendára fél ölenként keresztgerendákat helyeztek, ezen feküdt a padlózat. Tuskóról vagy lépcsőről lehetett fellépni az ajtó mögötti közép részben, a *hambárpitvarba*. Jobbra és balra kiemelhető, nűtolt zsilipdeszkákkal két vagy négy rekesz választható a gabonaféleségek elkülönítésére. A zsilipdeszkák a zsiliposzlop nűtolt vajatába illeszthetők.

A hambárok Makón általában paticsfalúak voltak: „sövényből font hambár” (1781), „egy hambár tapasztott sövényből fonva” (Nagylak 1781), „egy kas hambár” (1781).¹³

A 18. század második felében megjelentek a költségesebb és rangosabb deszka hambárok is: „egy hambár deszkás” (1781), „egy nagy deszkás hambár tölgyfa oszlopokra” (Nagylak 1781), „egy hambár egészen tölgyfából” (Nagylak 1781), „egy deszkás hambár” (Nagylak 1781).

A hambárokat zsindelemmel vagy gyékénnyel fedték: „egy deszkás hambár gyékényfödélével” (Nagylak 1781), „egy hambár deszka fődéssel” (Nagylak 1781).

A módosabb helyeken már a 18. században megjelent a téglalábazat is: „egy nagy deszkás hambár kőlábakra” (Nagylak 1781).

A hambárok befogadóképessége a kasnak hat-nyolc-tízszere: „kétszáz köblös hambár” (1781), „capa pedig háromszáz 300 p. (= pozsonyi) Mérőre” (Nagylak

¹¹ MVL Tanácsülési jegyzőkönyv 1788 március 3

¹² Bátky 1941. 60.

¹³ A kas kifejezés jelzőszerkezetben a gabonátároló feladatára vonatkozik: A kas-hambár sövényből font hambárt jelent

1781), „egy nagy deszkás hambár, amelybe 600 p. Mérő belé megyen, amelyben circiter 400 P. Mérő búza lehet” (Nagylak 1781), „valami 160 P. Mérőre való” (Nagylak 1781), „capa 400 P. Mérőre, melyben most vagyon 360 P. Mérő árpa” (Nagylak 1781). Az egyik becsüjegyzőkönyv a hambár pontos méretét is tartalmazza: „1. tapasztott vessző hambár, széle egy öl és egy suk, a hossza 3 öl és 1 suk, kemény fára”, „1 kisebb tapasztott vessző hambár fenyőfára, hossza 2 öl 1 suk, a széle 1 öl 1 suk.”¹⁴

A hambár értéke többszöröse a kasénak. Az 1781. évi tűzvész során 6—12 forintra becsülik, de előfordul, hogy egy deszka és egy sövény hambárt együttesen 3 forintra értékelnek. Egy hambárra való oszlopok és gerendák értéke 6 forint. 1806-ban már a hambár becsült ára 20, licitált ára 27 forint.

Az említett tűzvész idején a kárvallottak között csak telkes gazdának volt hambárja, a mindössze 2/8 telekkel rendelkező Jámbor Gergelynek deszka és sövény hambárja is volt.

Az állattartás épületei

Makót — az újjátelepülés évében megkötött karlócai béke értelmében — a török birodalomtól csak a Maros választja el. A veszélyes közelség és az 1686. évi pusztítás emléke a helység gazdaságát változatlanul a „futamosság” irányában alakította ki, így az állattartás szerepe a 18. század elején hangsúlyozott maradt.

1717-ben 84 gazdaságra 218 ökör, 250 tehén, 129 ló, 568 birka, 112 kapás szőlő, 81 köblös szántóföld és 79 telek kaszáló jut.¹⁵ A továbbiakban a nagy lábas-jószág-állomány az alábbiak szerint alakul:¹⁶

2. táblázat

A számosállat-állomány alakulása (db)

	1734	1756	1791	1801
Igásmarha	349	1034	1748	2958
Tehén	604	1716	1182	1763
Ló	484	1231	1706	2429

Míg 1717-ben 7 nagy lábasjószág jut egy gazdaságra, addig 1791-ben már csak 2,4. Így sem elegendő a legelő, pusztá-bérletekre kötnek megállapodást, majd korlátozzák a kihajtandó állatok számát.

A várostól távolos Pusztán rideg állattartás folyt. A Pusztá tagolásában a városi település képe tükröződik. Városrészenként, utcánként alakulnak ki az állatjárasok. Mindegyik járás külön kúttal rendelkezik. Így a legelőhasználatban a kutaknak meghatározó szerepük lett. Külön kútja volt Buják, a Temető, a Hold és a Nagy utcáknak.¹⁷ Az eladásra kerülő marhákat a Rác úton terelték a nyugati piacokra.

¹⁴ MVL Tanácsülési jegyzőkönyv 1813. 25.

¹⁵ Borovszky 1896 I. 321.

¹⁶ Bohdaneczky Edvin 1940 46—47

¹⁷ Vertics József Mappa Exhibens Terrenatam Oppidi Mako 1778. József Attila Múzeum történeti gyűjteménye

A város alatti belső legelőt állatfajonként osztották fel. Volt ménes-, szarvasmarha-, csürhe- és birkajárás.

A naponta hazajáró igás jószágot és a tejelőket istállóban tartják. Az 1781. évi tűzvész idején a módos városrészben a telkes gazdák 87,9, a házas zsellérek 52,9%-a rendelkezik istállóval. Öt évvel későbbi kimutatás szerint 1266 házhoz mindössze 330 istálló tartozik, vagyis a háztartások kétharmadánál nincs istálló.¹⁸ Hódmezővásárhelyhez hasonlóan Makón is lehetnek oszlopokon álló gaztetejű nyitott oldalú aklok, amelyeket az idézett összeírásba nem vettek fel.¹⁹

A 18. század második felében az inventáriumok a nagyobb jószágtartó gazdaságokban két istállót is feltüntetnek. Az 1781. évi tűzvész idején a kárvallott telkes jobbágyok 27,2, a házas zsellérek 5,8%-a rendelkezik két istállóval. Ez azt jelenti, hogy a 18. század második felében a tehén és lóistálló kezd elkülönülni.

Veron György hagyatéki leltára (1806) az istállóban lévő tárgyak felsorolását is tartalmazza: 4 viseltes kocsikerék, 1 jó favilla, 1 lapát, 1 loggó hámfával, 1 dézsa, 1 talicska, 1 szűrűre való lágy sóprú, 2 malac, 1 rossz lóvakaró, 1 rossz lócs, 1 rossz vonószek, 1 tányéros, 1 cseréplábas, 1 kis lábas, 4 kis bögre, 2 db deszka, kovászka.

A különböző összeírások tanúsága szerint nincs jelentősebb sertésállomány Makón, hiszen 1791-ben 337, 1801-ben 1038 darabot vettek számba. Az inventáriumokból viszont kiderül, hogy a házak zömében disznóól is áll. Az 1781. évi tűzvészkor a háztartások 81%-a van ellátva disznóóllal. Ennek társadalmi rétegek szerinti százalékos megoszlása:

Telkes gazda	88
Házas zsellér	83
Házatlan zsellér	25

Az említett összeírások valószínűleg dekonjunkturális időszakok sertés állományát rögzítik, az ólak számából arra lehet következtetni, hogy a disznótartás ennél nagyobb mértékű lehetett.

Az egyes háztartásokban gyakori a kettős ól: „vagyon kettős s. v. sertésólam” (s. v. = salva venia = bocsánat a szóért), sőt előfordul a három disznóól is. A két disznóól anyakoca, a három ól pedig magkan tartását is lehetővé teszi. A „kettős ól” kifejezés egy tető alatti iker ólat jelent.

3. táblázat

A disznóólak száma 1781-ben (százalékban)

	Telkes jobbágy	Házas zsellér	Házatlan zsellér
Nincs ól	12	17	75
1 ól	27	53	25
2 ól	55	24	—
3 ól	6	6	—
	100	100	100

¹⁸ MVL Tanácsülési jegyzőkönyv 1786. 26.

¹⁹ Tárkány Szűcs 1961. 241.

A disznóólak puha vagy keményfából készültek; „egy fenyőfa kettősól”, „egy keményfa sertésól”. A készítés technikájára való utalások: „fenyőfából faragott s. v. sertésól” (1781), „egy fából rovott sertésól” (1807). Az utolsó rovásos disznóólakat még a Szikszai utca 24-ben és a Kálvin utca 15-ben tanulmányozhattuk. A deszkák boronás összecsapolását hívták rovásnak. A szükséges faanyagot a Maros-parti fapiacokon szerezték be.

Rovásos tyúkól. Makó, 1975.

1806-ban a sertésól becsértéke 7,10, a licitált ára 13,23 forint.

A disznóólakat ekkor még nem a hambárok, kasok vagy görék alatt alakították ki, ezek önálló építmények.

A baromfitartás a 18. században igen általános lehetett. Az 1781. évi tűzvész során megsemmisült egyik háztartásban 16 lúd, 11 gazdaságban 175 kacska, 26 háznál 683 tyúk. Mind a telkes jobbágyoknál, mind a házas zselléreknél egy háztartásra 26 tyúk esett. A kárvallott gazdaságok 92%-ában keletkezett baromfikár, a tyúkóllal való ellátottság 78%-os. A háztartások 14%-ánál az aprójószágot nem ólban tartották. A házatlan zselléreknél legfeljebb egy tyúkóljuk volt, a telkes jobbágyok 24%-ánál pedig kettős tyúkól.

A tyúkól sövényből, nádból készült vagy deszkából rótták össze. A tyúkól anyagára és technikájára való utalás 1781-ből: „tutajra tapasztott kettős tyúkól”.

A nagyobb libatartó gazdaságokban volt külön lúdól is. A juhokat juhszínben vagy esztrengában tartották. Esztrengát az 1781. évi tűzvész idején a kárvallott gazdaságok 12%-ánál tüntettek fel. Egy alkalommal történik említés tehénakórlól.

Egyéb építmények

A szín gyakran szerepel az inventáriumokban, de legtöbbször jelző nélkül. Olykor konkrét a megjelölés: szalmásszín, tűzrevalónak való szín, szekérszín, kocsi-szín.

1781-ben előfordul a s ü t ő ház, 1829-ben a kazánnal felszerelt pálinkafőzőház.

Nem talákoztunk viszont a feltárt hagyatéki leltárakban dohánypajtával, galambdúccal, méhessel, árnyékszékkel, ami viszont nem jelenti feltétlenül ezek tényleges hiányát.

A melléképületek mellett a ház fontos tartozéka a kút. A makói ásott kutak vize nem jó italú. Fényes Elek meg is állapította: „a kutak szinte bő vizűek, de itala rendszerint rosszak”.²⁰ Emberi fogyasztásra ugyan legtöbbször a Marosról hozták az ivóvizet, de a jószágnak már megtette a kútvíz is.

A város történetében a 18. század utolsó évtizedeiben ásnak legtöbb kutat. Az urbárium végrehajtásával létrejön a szilárd telekrendszer, megszületnek a tanyák. A korabeli térképek tanúsága szerint a több száz tanyát gémeskúttal is ellátják. Az uradalmi prefektus pedig 1791-ben tűzrendészeti megokolásából kötelezően előírja minden egyes udvar ásott kúttal vagy víztárolóval történő ellátását. A város növekedésével egyre több ház esik távol a Marostól, ahonnan fásasztó lett volna a vízfordás.

A 18. században a parasztkutak rovásos fakutak, a gulyakutak viszont téglából készültek. A bővizű gulyakutakhoz mende-mondák is tapadnak. A hagyomány szerint a Pusztán lévő Bujáki kútba rejtették el a törökek elől a mezőkopáncsi templom harangját. Ezt hat ökörrrel többször ki akarták húzni, de mindig visszaesett. Ez a monda még 1938-ban olyan erősen élt, hogy a városi főmérnök felbontatta a lezárt kutat, melyben persze semmiféle szilárd tárgyat nem találtak, de a hiedelmet ő sem merte kétségbevonni, ugyanis azt írta: „7,5 méter mélységben híg iszap volt, amely elnyelhetette a harangot”.²¹

A rovásos kutak fából készültek: „vagyon kút rovásos fenyőfa”. A mai kútások még bontottak el ilyen típusú kutat, így lehet következtetni az építés módjára. Nem ismerték a csigával vagy hengerrel felszerelt állványt, sem a szivattyút. A kutat nagy gödörre kezdték ásni. A gödör felső átmérőjét a kút mélysége határozta meg. A lefelé szűkülő gödör oldalában padkákat képeztek ki. A földet padkáról-padkára hányták. A vödörrel merített vizet kézből-kézbe, láncban adogatták fel. A rovásnak szánt fenyő vagy tölgyfát előre kivágták, az elegendő mélység elérésekor, csak egy-másba kellett csúsztatni. A rovásutak szegletesek voltak.

A 19. század elején kezdtek megjelenni a kútkutak, amelyek az időnként javításra szoruló rovásutakat teljesen kiszorították.

A vízkiemelés módját tekintve Makón a gémeskutak terjedtek el. Az egyik inventárium felsorolja a gémeskút részeit is: „egy kútágas, gém, ostorfa, vödör, vályúval”. 1808-ban „egy rovásos kút ágassal, gémmel, vasvederrel 25” forintot ért.

Telekrendezés

Makón nem jött létre kettős beltelekrendszer, így a gazdasági melléképületek a 18. században is a ház telkén álltak. Eredetileg ugyan minden lakóházhoz tartozott — szőlő és kenderföld mellett — veteményes kert is. A török közelsége miatt gabonát és állatot egyaránt biztonságosabb a ház körül tartani, a külső kertben zöldség és vetemény termesztés folyt. A kettős beltelek kialakításának elvi akadályja tehát nem volt,

²⁰ Fényes 1839 IV. 142

²¹ Szabó 1936. 16.

de a sajátos történelmi helyzet miatt mégsem valósult meg. Ez adta viszont az első indítékot a belterjes kertkultúra kifejlődéséhez.

Az inventáriumok a telekrendről igen kevés adatot tartalmaznak, mégis lehet következtetni az egyes melléképületek konkrét megfogalmazást is nyer: „egy végtibe két szoba, két konyha, egy kamra; egy istálló, egy szín, egy sertésól”, „egy ház, amelybe vagyon egy szoba, egy kamra, a végibe istálló”. Az istállót gyakran összeépítik a lakóházzal, de előfordul külön is: „kettős ház, egy kamra, s más szakaszban egy kamra, egy szín, lóistálló”.

A ház elé, azzal párhuzamosan állítják fel a kast, a hambárt, az utcafront felé a pálinkafőző házat, hátra a disznóolat: „ismét más szakaszban egy pálinkafőző ház, egy disznóól”.

A disznóól a telek beépítési vonalára, a lakóépület mögé épült vagy az első szomszéd felőli szakaszra, a kas és a hambár után. Diós Sándor 1787-ben egy általánosan elterjedt gyakorlatra hivatkozik, amikor szomszédja nem akarja elszenvetni a közeli disznóolat. „... azt bátorodom jelenteni, hogy ezen épületen eő neki tsak legkisebb kárára sem lehetett, mellyért a maga helyén meg ne maradhasson, mivel a magáé sokkal közelebb vagyon Szemes Istvánéhoz, hasonlóképpen Szűcs Ferencé és B. Szűcs Jánosé a szomszédgyaihoz annyira vagyon, hogy a kamrájoknak contignitásában lévén a jó szomszédásznak minden sérelme nélkül való békességes megtartásáért egyik a másiknak megszenvedi: és ha tovább tekintjük, hogy ezután az ilyen épület a szomszédoktól meg ne szenvedtessenek, nem az enyém fog első lenni, sőt 400 ollyas formán, és oly közel való épületek is a városban találtatnak, mellyek éránt senki mindedig nem panaszkodott és békességesen egyik szomszéd a másiknak minden injuriaja nélkül szenvedi, mind azok illyen formán voltak, ost szenvednének, mellyből következhetne az, hogy amely birtokos maga fundusán valamelly épületet kíván tenni, először is a szomszédgyától kérjen engedelmet.”²²

* * *

A 18. századi Makón már a maga differenciáltságában kialakultak a gazdasági melléképületek. Ezek a kapitalista fejlődés mit sem tud változtatni. Inkább csak az építési anyagok és technikák finomulnak, a vertfal és a vályog kiszorítja a patics vagy tutajfalat, a cserép a nádtetőt. Funkcionális változás viszont alig történik. A 18. században végleges és kész forma az istálló, a kocsiszín, a hambár. A hambáron már a napóleoni háborúk gabonakonjuktúrája sem változtat semmit, csak általánosabb lesz. A 19. században fellendülő kukoricatermesztés viszont kinőtte, feleslegessé tette a kukoricás kast, helyet adva a górénak és a kotárkának. A belső legelő felosztása után (1861) a hagymatermesztés a kertekből kikerül a szántóföldre, így a termelt mennyiség többszörösére nő. Ennek következtében egyes házakban hagymásszíneket építenek, de általában elég a nyitott eresz gangdeszkával való zártabbá tétele. A dughagymát változtatlanul a padláson tárolják.

A 18. században a termelés meghatározó szerepe következtében nem a lakóépületnek, hanem a gazdasági melléképületnek jut fontos szerepe. Különösen így van ez a szállásokon. Kiss György 1806. évi hagyatéki leltárában a szálláson lévő

Ház, pitvar, kamra	18
Hazul felől való istálló	45
Külső istálló	50 forint

értékű. Erdei Ferenc is megjegyzi: „A parasztház termelést szolgáló elemei Makón régebbi, gazdaságosabb, és fejlettebb építőkulturát képviselnek, mint a lakórészek.”²³

²² MVL Tanácsulési jegyzőkönyv 1787. 80.

²³ Erdei 1937. 205.

IRODALOM

- Barabás Jenő*
1974 Népi építkezés Hódmezővásárhelyen a XVIII. században. *Ethnographia*. 466—484.
- Bátky Zsigmond*
1941 Táplálkozás = *A Magyarság Néprajza* I. 60, 64—65.
- Bohdaneczky Edvin*
1940 Csanád vármegye nemzetiségi és gazdasági viszonyai a XVIII. században. *Makó. Csanád-vármegyei Könyvtár* 36.
- Borovszky Samu*
1896 Csanád vármegye története 1715-ig I.
- Erdei Ferenc*
1937 A makói városi és tanyai parasztház. *Tér és Forma*. 174—177., 204—206.
- Fényes Elek*
1839 Magyarországnak... állapota statisztikai és geographiai tekintetben IV. 147—149.
- Füzes Endre*
1964 A magyarországi szántalpas hambár. *Ethnographia* 1—31.
- Füzes Endre*
1984 A gabonátárolás a magyar parasztgazdaságokban. Bp.
- Szabó Imre*
1936 A Makó — mezőkopáncsi templomrom. *Makó. Csanád-vármegyei Könyvtár*: 31.
- Szenti Tibor*
1978 Kerekólak Csongrád megyében és a vásárhelyi pusztán MFMÉ 1976/77—1. 283—314.
- Tárkány Szűcs Ernő*
1961 Vásárhelyi testamentumok. Bp. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*
- Tóth Ferenc*
1980 A makói ház. Makó.
- Tóth Ferenc*
1983 A makói parasztgazdaságok ellátottsága 1781-ben. *A Makói Múzeum Füzetei*: 33.
- Vajkai Aurél*
1948 A magyar népi építkezés és lakás kutatása.

NEBENGEBÄUDE AM ENDE DES 18. JH-S IN MAKÓ

Ferenc Tóth

In Makó des 18. Jh-s standen schon funktionell differenzierte wirtschaftliche Nebengebäude. In der Periode der kapitalistischen Entwicklung verfeinerten sich nur noch die angewandten Bautechniken und Baumaterialien, aber es zog sich kaum mehr eine funktionelle Veränderung voll. Der Stall, der Wagenschuppe und die Getreideschüttelböden sind schon zu dieser Zeit vollständige Formen. Die Getreideschüttelböden verändern sich während der Getreidekonjunktur der napoleonischen Kriege nicht, allerdings finden sie aber eine allgemeinere Anwendung. Die Mais Kornproduktion, die im 19. Jh einen Aufschwung bekam, machte demgegenüber die bis dahin benutzten geflochtenen Körbe überflüssig, anstatt ihrer erschienen die Kornbehälter von größerem Fassungsvermögen. Im Laufe des 18. Jh-s kamen im Leben der Makóer nicht die Wohngebäude, sondern die wirtschaftlichen Nebengebäude zu größerer Wichtigkeit.